

است: مقاله ۱. وصای که طیب را در علاج گوش بدان باید کرد؛ مقاله ۲. اشارت کردن به علاج بیماری‌ها از سر تا پای و این هجده «باب» است: (۱) بیماری‌های سر و بیماری‌های دماغ، (۲) بیماری‌های چشم، (۳) بیماری‌های گوش، (۴) بیماری‌های بینی، (۵) بیماری‌های زبان و دهان و حنجره و حلق، (۶) زکام و نزله و سرفه و شوصه و ذالجنب و ذات الریه و ضیق نفس، (۷) بیماری‌های دل، (۸) بیماری‌های معده، (۹) انواع اسهال، (۱۰) انواع قولنج و غیر آن، (۱۱) بیماری‌های مقعد، (۱۲) بیماری‌های جگر، (۱۳) بیماری‌های سپرز، (۱۴) انواع یرقان، (۱۵) انواع استسقا، (۱۶) بیماری‌های کرده و مثانه و خصیه و ذکر، (۱۷) بیماری‌های زنان، (۱۸) اوجاع مفاصل و نقرس و دوالی؛ مقاله ۳. تبها و حصه و آبله و مانند آن؛ مقاله ۴. آملس‌ها و جراحی‌ها و ریش‌ها؛ مقاله ۵. علاج شکستگی استخوان و کوفتگی و بیرون آمدن بندها از جای خویش؛ مقاله ۶. تدبیر زینت و آن پاک داشتن بشره باشد؛ مقاله ۷. علاج زهرهای گوناگون.

آغاز: بسم الله ... چون مصنف این کتاب اسماعیل بن حسین الحسینی الجرجانی از جمع کتاب ذخیره خوارزمشاهی فارغ شد بر لفظ امیر اسفهلار اجل قراء ارسلان ولی العهد ابو المظفر آتسز خوارزمشاه حسام امیرالمومنین رفت که کتاب ذخیر کتابی بزرگ است کتابی دیگر بایستی مختصر که بهر وقت بر دست توان گرفت ...

چاپ: گانپور، ۱۸۹۱، سنگی، ۱۱۴ص؛ لکنهو، ۱۸۹۱، سنگی [نسخه‌های منزوی ۵۲۶/۱؛ کشف الظنون ۷۱۶/۱؛ بنگال ۷۱۵/۱؛ فهرستواره منزوی ۳۴۲۸/۵؛ مشار، فارسی ۱۸۹۷/۲؛ نشانی ۲؛ لغت نامه دهخدا ۱۷/۳ و ۳۳۳/۴؛ دنا ۹۰۵/۴-۹۰۶-۳۹ (نسخه)]

۱. قم؛ مرعشی؛ شماره نسخه: ۱۴۳۵۸
آغاز: ... و رمی و گروه دیگر گفته اند نوع دیگر هست که آن را اقشعری گویند اما؛ انجام: رعافست پس اسهال پس ... پس ادرار و بول بس عرق و باید دانست که سمار ...

خط: نسخ قدیم خوش، بی‌ک، تا: قرن ۸؛ افتادگی: انجام؛ آسیب بسیار دیده و بخشهایی از آن ساقط گشته و نیز تعدادی دیگر از برگ‌ها پراکندگی داشته و به همان شکل مرمت و بازسازی شده؛ کاغذ: شرقی، جلد: چرم قهوه‌ای ضربی با لچک و ترنج، ۷۰گ، ۱۵ سطر (۱۳×۷/۵)، اندازه: ۱۴×۱۸/۵سم [ف: ۳۶-۲۵۸]

۲. تهران؛ الهیات؛ شماره نسخه: ۸۱/۱
خط: نسخ، بی‌ک، تا: قرن ۸؛ محشی با نشان «عبدالحسین الفاضل الکروسی»، در برگ ۸ و ۹ فهرست کتاب و شرحی درباره مؤلف از عبدالحسین نامبرده؛ کاغذ: سپاهانی، جلد: تیماج سبز، ۶۵گ (۹-۷۳)، ۲۳ سطر، اندازه: ۱۶×۲۳/۵سم [ف: ۱۵۳]

۳. قم؛ مرعشی؛ شماره نسخه: ۱۴۳۷۷
آغاز: مقاله دوم از خفی علائی اندر تقدمة المعرفة این مقاله مشتمل است شناخت بیماری و شناخت نضج و بحران؛ انجام: و

۵گ (۲۲-۲۶)، ۱۵ سطر، اندازه: ۲۰×۱۲سم [ف: ۵-۲۳۸]

به الخفية العلائية < خفی علائی

به الخفية العلائية < اساس الايمان

● خفی علائی = الخفية العلائية = خف علائی / طب /

فارسی

xoffi-ye 'alā'ī = xoffiya-tol 'alā'īyya = xoff-e 'alā'ī

جرجانی، اسماعیل بن حسن، ۴۳۴ - ۵۳۱ قمری

jordjānī, esmā'īl ebn-e hasan (1043 - 1137)

وابسته به: ذخیره خوارزمشاهی؛ جرجانی، اسماعیل بن حسن (۴۳۴-۵۳۱)

به دستور: نصره الدین (بهاء الدین) محمد علاء الدوله قزل ارسلان ولیعهد اتسز خوارزمشاه

این کتاب مختصر یا منتخب تألیف دیگر مؤلف «ذخیره خوارزمشاهی» است که از کتب مشهور و اساسی فن طب است که به دستور و برای سپهسالار نصره الدین یا بهاء الدین محمد علاء الدوله قزل ارسلان ولیعهد ابوالمظفر آتسز بن محمد خوارزمشاه حسام امیرالمومنین در خوارزم به دست مؤلف انجام شده است تا بتوان بر دست گرفت و با خود داشت و یا به نقل دیباچه: «این مختصر بر دو جلد نهاده شد بر قطع مطول تا پیوسته در موزه توان داشت و بدین سبب این مختصر را «خفی علائی» نام کرده شد». نام این کتاب در چهار مقاله نظامی عروضی در مقاله چهارم که از علم طب و هدایت طیب گفتگو می‌کند آمده است. خفی به ضم خاء معجمه و تشدید فاء و در آخر یاء نسبت منسوب است به «خف» یعنی موزه و اینکه ریو در فهرست خود ۴۷۵/۲ به معنی پنهان آورده سهو است. [رجوع به تحقیقات استادانه علامه قزوینی در حواشی چهارم مقاله چاپ لیدن ص ۲۳۷-۲۳۸ شود].

کتاب در دو بخش است: بخش نخستین در دو «مقاله»: مقاله ۱. اندر تدبیر حفظ الصحة و این نوع شانزده «باب» است: (۱) تدبیر هوا؛ (۲) تدبیر فصل‌های سال، (۳) تدبیر شهر و مسکن، (۴) تدبیر جامه پوشیدن، (۵) تدبیر غذا، (۶) تدبیر آب، (۷) تدبیر شراب، (۸) تدبیر خواب و بیداری، (۹) تدبیر حرکت و سکون، (۱۰) تدبیر استفراغ به داروی مهمل، (۱۱) تدبیر استفراغ به داروی قی، (۱۲) تدبیر فصد و حجامت، (۱۳) تدبیر استفراغ‌های دیگر، (۱۴) تدبیر اعراض نفسانی، (۱۵) تدبیر پیران، (۱۶) تدبیر مسافران؛ مقاله ۲. تقدمة المعرفة و آن هفت «باب» است: (۱) شناختن بیماری، (۲) شناختن نضج، (۳) شناختن بحران، (۴) شناختن علامت سلامت و امیدواری، (۵) شناختن علت‌های که به علت دیگر زایل شود، (۶) حال‌هایی که اندر تن مردم پدید آید و نشانی بیماری باشد که خواهد بود، (۷) شناختن وقت مرگ اندر بیماری‌ها و نوبت‌های تب؛ بخش دوم: قسم عملی و دارای هفت «مقاله»

فرستگان نسخه‌های خطی ایران (فتخا)؛؛ جلد سیزدهم؛ به کوشش، مصطفی درایتی؛ تهران: سازمان

DIA 276251

۱۳۹۱/۲۰۱۲ جمهوری اسلامی ایران

المجالات الدلالية بين الخوارزمي والجرجاني (*)

د. إبراهيم عبد المعطي متولي

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

الملخص

يهدف هذا البحث إلى إلقاء الضوء على كيفية التعامل مع المجالات الدلالية للمصطلحات العلمية في التراث العربي من خلال كتابين مختلفين؛ أولهما كتاب "مفاتيح العلوم" للخوارزمي، والثاني كتاب "التعريفات" للجرجاني، وهما من أهم الكتب التي خصصها أصحابها للمصطلحات العلمية.

استعان الباحث بالمنهج الوصفي، للكشف عن الاختلافات بين الكتابين في التعرض للمجالات الدلالية للمصطلحات.

وظهر اهتمام "الخوارزمي" واضحا بتقسيم المصطلحات حسب المجالات الدلالية، حيث قسمه إلى مقاليتين: الأولى لعلوم الشريعة وما يقترن بها من العلوم العربية، والثانية لعلوم العجم، ثم قدم تفصيلا لما تحويه المقالتان من أبواب وفصول، وركز في مقدمة كتابه على إيضاح أن معنى المصطلح يختلف عند انتقاله من مجال دلالي إلى مجال آخر، وضرب أمثلة لبعض المصطلحات التي توضح هذه الفكرة.

واختلف منهج "الجرجاني" في التعامل مع المصطلحات العلمية عن منهج "الخوارزمي"، فقد انتمت معظم المصطلحات في كتابه "التعريفات" إلى مجالات العلوم النظرية، ولم يهتم بذكر المجالات الدلالية لجميع المصطلحات، وإنما كان همه ترتيبها ترتيبا ألفبائيا، ولذلك نجد تصريحه بأسماء المجالات الدلالية نادرا. وأولى "الجرجاني" عناية كبيرة بمصطلحات الدين الإسلامي، يليه قطاع علوم: الفلسفة والمنطق والكلام والنفس، ثم مصطلحات علوم اللغة العربية.

s. 239-262

(١٨) انظر معلقة الحارث بديوانه بتحقيق مروان العطية، دار الإمام النووي، ط١، ١٩٩٤.

(١٩) كذا؛ ولعل صواب الكلمتين "تتأفس.. تهامس" بحذف إحدى التاءين؛ ليستقيم الوزن.

(٢٠) قدم باشلار خلال "جماليات المكان" فصلا قصيرا عن الزوايا والأركان بحسبانها وثنائق نفسية، كما فتش في سياق خطة الكتاب المعنية بالمكان الأليف لا المعادي عن سيكولوجية ما أسماه بيوت الأشياء كالصناديق والخزائن. انظر جماليات المكان (مرجع سابق).

(٢١) يمكن مطالعة نماذج أخرى جاءت بالظاهرة نفسها عبر صفحات: ٢٠، ٤١، ٥٣، ٦١، ٥٥

(٢٢) في سياق قريب من هذا يمس لوتمان قضية المكان بمعنى إطار المنزل والرواق المحيط بالدار ويفسرهما نفسيا على أنها دليل على تعزز الإنسان بالمكان. انظر: جماليات المكان، ص ٨١. وقريب من ذلك تناظرات واقعة بين ضالة المدينة مقابل عظم شأن القرية يكشف عنها أحمد عبد المعطي حجازي بين أصص الزرع المنديّة والحقول القروية، ومثاليها طيور القرية العصافير وطيور المدينة الطائرات. انظر: المدينة في الشعر، ص ٦٠

(٢٣) يمكن مطالعة نماذج أخرى عبر: ١٢، ٢٣، ٣٢، ٥٤

(٢٤) من ذلك قول ابن المعتز في وصف نقاء السماء إثر المطر:

وموقرة بتقل الماء جاءت تهادى فوق أعناق الرياح
فجاءت ليلها سحا ووبل وهطلا مثل أفواه الجراح
كأن سماءها لما تجلت خلال نجومها عند الصباح
رياض بنفسج خضل نداء تفتح بينه نور الأفاقي
ومنه قول أبي تمام

مطر يزوب الصحو منه وبعده صحو يكاد من الغضارة يمطر

انظر ديوان الأول، ط دار صادر، د. ت، ص ١٤٩، وديوان الآخر، بشرح التبريزي، تحقيق محمد عبده عزلم، دار المعارف ١٩٨٣، ط٤، مج ٢، ص ١٩١

(٢٥) انظر ديوانه، الهيئة العامة للكتاب، صنعاء، ط١، ٢٠٠٢، ج ٢، ص ١٠٩٢

(٢٦) نماذج أخرى يمكن متابعتها عبر: ٩، ٨٢، ١٣٠، ١٣٥، ١٣٨، ١٥٩، ١٦٠، ١٦٣، ١٨٧